

ТРАДИЦІЙНИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ БОРЖАВСЬКИХ ДОЛИНЯН ЗАКАРПАТТЯ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Коцан Василь Васильович

кандидат історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту, м. Ужгород,
доцент кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: vasilkotsan@ukr.net

У статті на базі наявної літератури проведено комплексний аналіз всіх складових традиційного народного жіночого та чоловічого вбрання боржавських долинян Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Даний локально-територіальний осередок етнографічної групи долинян Закарпаття поділяється на чотири етнографічні округності та охоплює окремі села Свалявського, Іршавського, Мукачівського та Виноградівського районів. У статті детально описано процес крою жіночих сорочок досліджуваного регіону: стану сорочки, рукавів, верхньої нагрудної частини передньої пілки, декоративних швів. Вишивкою оздоблювали вузький ошийник, рукави та манжети. Вишивка жіночих сорочок боржавських долинян виділялась, колоритом та структурою орнаментальної композиції. Одягнуту боржавську долинянку легко було виділити в натовпі від румунок, угорок, гуцулок, бойкинь, лемкинь та інших локальних осередків долинян Закарпаття за окремими складовими народного вбрання або їх конструктивними чи декоративними елементами: вирізом горловини на сорочці, поясом і верхнім плечовим вбранням, окремими елементами зачісок та головних уборів, поступовим витісненням спідниць фартухами, відсутністю плечового рукавного вбрання з фабричних матерії. Комплект традиційного чоловічого вбрання боржавських долинян не виявляв такої різноманітності форм та оздоблення як жіночий одяг. Долянина XIX – початку XX ст., одягненого у святкове вбрання у натовпі, румунів, угорців, гуцулів, бойків і лемків можна було виділити за короткою сорочкою з широкими рукавами, короткими, широкими полотняними штанами, білими сукняними штанами.

Ключові слова: народне вбрання, долиняни, сорочка, спідниця, пояс, фартух, шатни, безрукавка, верхній одяг, головні убори та взуття, етнографічно розмежувальні риси.

Постановка проблеми. У багатому розмаїтті українського одягу традиційне народне вбрання українців Закарпаття вирізняється своєрідністю комплексів, їх художніми особливостями та колоритом. Народний одяг Закарпаття формувався відповідно до природно-кліматичних і географічних умов, роду занять.

У межах ряду районів Закарпатської області проживала етнографічна група боржавських долинян. Вона поділялась на чотири етнографічні округності: довжанську (села Березники, Керецьки Свалявського та Лисичово, Кушниця, Суха, Бронька, Довге, Приборжавське Іршавського районів); іршавську (села Луково, Імстичево, Білки, Осій, Ільниця, Великий Раковець, Малий Раковець, Вільхівка, Дубрівка, Гребля Іршавського району); крайнянську (села Брід, Загаття, Чорний Потік, Підгірне, Дешковиця, Локіть, Арданово, Доробратово Іршавського та села Завидово, Залужжя, Лалово, Коноплівці, Коропець Мукачівського районів); виноградівську (села Широке, Великі Ком'яти, Букове, Онок, Велика і Мала Копаня Виноградівського району). Найбільш архаїчну форму традиційний народний одяг зберіг у довжанських долинян. У вбранні іршавських, крайнянських та виноградівських долинян вже на початку XX ст. панівними стають елементи міського костюму, відчутними були іноетнічні взаємовпливи та взаємо-

запозичання [Грибаніч, 2001, с. 78–79; Тиводар, 1999, с. 39–40].

Метою даного дослідження є комплексний аналіз крою та оздоблення всіх складових традиційного жіночого та чоловічого вбрання боржавських долинян Закарпаття XIX – першої половини XX ст., визначення їх етнографічно розмежувальних рис.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Основним джерелом для дослідження даної проблематики послужили польові матеріали автора, зібрані в етнографічних експедиціях та наукових відрядженнях. Цінні матеріали містять фондві колекції етнографічних та краєзнавчих музеїв, в тому числі рукописні матеріали.

При дослідженні локальних особливостей народного одягу Закарпаття використано ряд публікацій історичного, етнологічного, мистецтвознавчого, краєзнавчого характеру, в яких подавалась інформація про традиційний народний одяг українців та етнічних меншин Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Таких публікацій не багато. Варто зазначити, що майже до останньої чверті XIX ст. фрагментарні наукові розвідки про народне вбрання Закарпаття подавали науковці із-за меж краю і лише згодом місцеві автори починають досліджувати народну культуру українців Закарпаття, в тому числі й народне одяг. Пов'язано це з виходом газет, на

сторінках яких друкується чимало етнографічних матеріалів.

Значний внесок у вивчення традиційного народного одягу українців Карпат, в тому числі досліджуваного нами регіону, зробив Ю. Жаткович (1855 – 1920) [Жаткович, 2007, с. 120–122]. У 1915 р. угорською мовою виходить стаття І. Білака та Г. Стрипського «Dolha és vidékének néprajza» (Етнографія околиць Довгого) [Sztripsky, 1915, с. 135–137]. Окрему частину автори присвятили традиційному народному вбранні боржавських долинян.

Певні зрушення у вивченні традиційного одягу українців Закарпаття помітні у 20 – 40-ві рр. ХХ ст. Важливим джерелом для дослідження нашої проблематики є праці чеських дослідниць народної культури М. Тумової [Тумова, 1924] та А. Кожмінової [Kožminová, 1922]. На особливу увагу заслуговує дослідження російського мистецтвознавця С. Маковського (1877 – 1962) [Маковский, 1925]. 1926 р. на сторінках краєзнавчого журналу «Наш рідний край» А. Березинський опублікував замітку «Як одіваються русини в долині Боржави» [Березинський, 1926].

Важливою для нашого дослідження є стаття Ф. Потушняка «Руський народний костюм», опублікована угорською мовою у журналі «Зоря-Најнал» за 1943 рік [Potusnyak, 1943, с. 302–327]. Цю статтю майже не використовували наступні дослідники народного одягу українців краю, або ж використовували лише її резюме «руським язиком». Угорськомовний варіант статті було опрацьовано М. П. Тиводаром й опубліковано у збірнику матеріалів міжнародної наукової конференції «Науковий і мистецький світ Федора Потушняка [Потушняк, 2010, с. 421–450].

Наприкінці 40-х – 50-х рр. ХХ ст. значну увагу вивченню особливостей народного вбрання боржавських долинян приділяли український етнограф І. Симоненко [Симоненко, 1948, с. 63–89; Симоненко, 1957, с. 56–85] та М. Шмельова [Шмелева, 1948, с. 130–146].

Із числа фундаментальних публікацій виділяється монографічне дослідження К. Матейко «Український народний одяг» [Матейко, 1977]. Дослідженню крою та оздоблення вишивкою, шкіряними аплікаціями хутряних безрукавок, зокрема долинянських «бунд» присвятила кілька публікацій І. І. Карпинець [Карпинець, 1972, с. 52–53; Карпинець, 2003].

Із праць сучасних дослідників народного вбрання в загальноукраїнському контексті варто виділити монографічне дослідження Т. Ніколаєвої. В ньому подано загальний опис жіночого і чоловічого одягу українців Закарпаття [Ніколаєва, 2005]. Поділ народного одягу України на локальні комплекси, з виділенням Закарпаття в окремий, зустрічаємо у роботі З. Васіної «Український літопис вбрання» [Васіна, 2006].

Дослідженню окремих елементів традиційного народного вбрання українців Закарпаття ряд публікацій присвятила Є. Гайова. У 2005 – 2006 роках вона на основі фондкових колекцій Національного музею народної архітектури та побуту

(м. Київ) та Закарпатського музею народної архітектури та побуту (м. Ужгород) опублікувала дві статті про жіночі сорочки долинян Закарпаття. Предметом дослідження стали жіночі додільні сорочки («довгані»), в тому числі боржавські [Гайова, 2006, с. 58–60; Гайова, 2005, с. 46–49].

Нами використано також кілька публікацій О. Федорчук, присвячених традиційним народним прикрасам з бісеру. У своїх статтях дослідниця висвітлює питання функціонального призначення прикрас з бісеру, їх типології, засади художньої виразності прикрас, характерні особливості прикрас окремих етнографічних регіонів України. Для нас цінним є монографічне дослідження О. Федорчук про народні прикраси з бісеру, в якому описуються одна та дводільні «силянки-коміри», «плетінки», «драбинки» Міжгірського району, «об'ємні плетінки» Тячівського району та «стрічкові гerdани» Іршавського району [Федорчук, 2007].

Чимало публікацій про народний одяг населення Українських Карпат, в яких згадуються й окремі елементи народного одягу українців Закарпаття, опублікувала Г. Стельмашук. У 2000 р. на основі обширного джерельного і фактологічного матеріалу Г. Стельмашук у співавторстві з М. Білан видали, а у 2011 р. перевидали ґрунтовне дослідження «Український стрій» [Білан, Стельмашук, 2011]. У ньому розглянуто комплекси строїв усіх етнографічних регіонів України та зв'язок строю із духовним життям народу. Наприкінці дослідження автори характеризують народний одяг українців Закарпаття. Вони виділили чотири локальні одягові комплекси. У дослідженні окремо описані чоловічий, жіночий стрій та весільне вбрання українців Закарпаття. Цінними є вміщені у дослідженні кольорові та чорно-білі фотографії із зображенням як окремих елементів вбрання, так і комплектів одягу різних етнографічних груп українців Закарпаття.

У період незалежності питання дослідження традиційного народного вбрання українців Закарпаття висвітлювалось й у публікаціях місцевих істориків, етнографів, краєзнавців та мистецтвознавців. Так, М. Тиводар в історико-етнографічному нарисі «Етнографія Закарпаття» розглядає і традиційний народний одяг українців Закарпаття. Характеристику одягу бойків, лемків і долинян об'єднано в один параграф «Рівнинно-верховинський одяг». У ньому автором детально характеризується комплекс жіночого одягу з довгою додільною сорочкою («довганею»). Цінними є подані прямо у тексті фрагменти наукових публікацій, присвячених народному одягові українців Закарпаття, та чорно-білі й кольорові фотоілюстрації [Тиводар, 2011].

Детальний опис одягової вишивки українців Закарпаття у своїх публікаціях подав Р. Пилип. Свої статті він присвятив стану вивчення української одягової вишивки Закарпаття, композиції народної вишивки, художнім особливостям одягової вишивки марамороських долинян. Р. Пилип захистив кандидатську дисертацію на тему: «Художня вишивка українців Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст...» [Пилип, 2009]. Для нас цінним є четвертий розділ роботи, присвячений локальним особливостям

традиційної одягової вишивки гуцулів, долинян, бойків і лемків Закарпаття. На основі дисертаційного дослідження у 2012 р. Р. Пилип видав монографію «Художня вишивка українців Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст...» [Пилип, 2012].

Історико-етнографічні описи і характеристики народного одягу та одягової вишивки українців Закарпаття зустрічаємо в окремих публікаціях музейних співробітників. Чималу кількість описів народного одягу Закарпаття опублікував І. Грибанич. Дві з низ присвячені вивченню характерних особливостей народного вбрання боржавських долинян [Грибанич, 1993, с. 137–139; Грибанич, 2001, с. 78–84].

У 2015 р. у Віснику Закарпатського художнього інституту вийшла друком невеличка наукова стаття Г. Безик, у якій авторка коротко охарактеризувала основні складові жіночого та чоловічого вбрання боржавських долинян, наголосивши на його окремих етнографічних рисах [Безик, 2015, с. 140–142].

Спираючись на наявну літературу, можемо стверджувати, що традиційне народне вбрання Закарпаття, зокрема боржавських долинян у ній характеризувалось у загальних рисах. Лише в останні десятиріччя з'являються змістовні публікації, присвячені народному вбранню різних локальних осередків долинян Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Зібраний матеріал ми подаємо, групуючи його за принципом розподілу статтю (жіночий та чоловічий), за видами (нагільний, поясний, нагрудний, верхній, головні убори, взуття та прикраси). Окрему увагу автор звертає на таку класифікаційну ознаку одягу як його функціональне призначення (буденний, святковий, обрядовий).

У комплект жіночого народного вбрання боржавських долинян входили: сорочка, фартух («плат»), пояс («силянка»), безрукавка («реклик»), сукняна куртка («уйош»), гуня, головні убори, прикраси та взуття.

У селах Боржавської долини побутували довгі жіночі сорочки («довгані»). Довжина сорочок (105–120 см) залежала від росту жінки, але завжди була до кісток. Шили їх з відбіленого конопляного полотна, витканого на кроснах у дві ничильниці. Основа полотна сорочки конопляна, піткана бавовняними («памутовими») чи конопляними нитками. Основу сорочки формували два прямокутні шматки полотна (задня та передня пілки («поли»)), завдовжки 110–120 см. Задня пілка суцільна, а передня кроїлась з двох, рідше трьох частин. Верхня частина передньої пілки («пазуха») (70–80 см) являла собою шматок відбіленого конопляного полотна, витканого технікою «чинуватого ткання» в орнаментальні ряди «на коцки». У верху «пазуха» завершувалась тканню червоною смужкою («краскою», «челленицею»), шириною 5–7 см. Рідше зустрічались сині ткані смуги. На тлі «краски» ткали 6–8 рядів чорних або синіх пунктирних ліній. До нижнього краю «пазухи» пришивали шматок простого домотканого полотна («підшивку», «підточку»). Таким чином передня пола складалась з двох частин: верхньої («пазухи») та нижньої («підточки»). На деяких сорочках поміж

ними пришивали вузький шматок грубішого домотканого полотна (10–15 см). Іноді верхню частину «підточки» ткали із невідбілених конопляних ниток, захищаючи сорочку від протирання внаслідок зав'язування фартухів чи поясів. У верхній частині задньої пілки робили поздовжній розріз («розпірку») (10–15 см), що зав'язувався на плетені шнурочки («шнурки») з китицями («бойтами») на кінцях. Наприкінці ХІХ ст. «розпірки» обшивали різнокольоровими («памутовими») нитками. До передньої та задньої пілок жіночих сорочок кінця ХІХ – початку ХХ ст. пришивали ще дві бічні. Подальша еволюція крою сорочок виражалась в тому, що частина цільних полотнищ стану замінювалась так званими «скосами». Подібним чином формувались бічні пілки, з яких кроїли чотири «коси» [Воропай, 1993, с. 514; Грибанич, 2001, с. 79; Маркуш, 1926, с. 92; Симоненко, 1948, с. 74; Шмелева, 1948, с. 134].

Комірець («ошийник») і манжети («зап'ястники», «зарукавники») кроїли окремо від стану сорочки. Рукави збирали у дрібні складки навколо манжет на 4–6 ниток, а у верхній частині разом із пілками – на 2 нитки. У нижній частині, на місці з'єднання широкої пілки рукава з «розтійкою» робили поздовжній розріз («розшивку») (8–15 см). При потребі його розшивали чи зшивали для зручнішого носіння. Контури «розшивки» оздоблювали різними декоративними смугами. На жіночих сорочках з сіл Довге, Кушниця, Бронька, Лисичево Іршавського району «розшивку» зав'язували за допомогою плетених шнурочків. Сорочки із густими збірками навколо шиї та на рукавах були поширені і в болгар, поляків, словаків [Прилипка, 1964, с. 34].

Манжети та комірець кроїли з окремих шматків полотна, шляхом його загинання навпіл по ширині. Манжети пришивали до рукавів, а комірець до стану лише тоді, коли полотно у цих місцях було зібране у дрібні брижі («рами»). Товщина коміра сягала 1–1,5 см при ширині не більше 3 см. Комір та манжети оздоблювали вишивкою, виконаною червоними чи бордовими нитками. Орнаментальна композиція складалась з різних геометричних мотивів: «колісцят», «ліній», трикутників, ромбів, вишитих технікою «хрестик» у скісному положенні («смерековим нахилом»).

Пілки («поли») стану та рукавів сорочок зшивали простим ручним швом або ж узорчастим швом («циркою», «ціркою»). Рукавні, наплічні шви, розріз («розпірка») сорочок оздоблювались «обмітуванням», «стебелевим швом», «циркою», «декоративним зигзагом», «декоративними смужками». Способи скріплення окремих деталей жіночих боржавських сорочок у ХІХ ст. були простими. Їх зшивали простими ручними швами. На початку ХХ ст. для того, щоб зробити одяг міцнішим, шви почали укріплювати вишивкою кольоровими нитками. Таке скріплення прикрашувало сорочку, зміцнювало та маскувало шви. В. Білецька твердить, що «перехідну стадію від шва до оздоблення являють собою всякого роду мережки, простою формою яких є рубець, підшитий з одночасно перебраними нитками основи,

при втягнутих кількох нитках піткання» [Білецька, 1929, с. 80 і 100; Грибанич, 1993, с. 137].

Процес переходу від зміцнення шва до маскуванню та орнаментатції добре простежується на сорочках боржавських долинян. У селах верхів'я р. Боржави існував звичай оздоблювати зовнішній шов рукава жіночої сорочки різнокольоровими нитками («петельчатим швом»). Густо покладені нитки утворювали нерозривну лінію. Нитки підбирали п'яти-восьми кольорів і чергували їх у певному порядку. Паралельно до обшитою шва, на відстані 3-4 см від нього, вишивали вертикальну смугу з ромбів різної конфігурації. Така вишивка утворювала гарне оздоблення та допомагала маскувати шов. З 30-х рр. ХХ ст. подібне зміцнення швів почали використовувати як прикрасу. Про це свідчить і поліхромність ниток, якими обкладались шви [Симоненко, 1957, с. 77].

У селах долини р. Боржави сорочки молодих жінок шили з відбіленого конопляного полотна за традиційним народним кроєм. Характерною їх особливістю було те, що всю сорочку, крім передньої пілки, по довжині збирали у дрібні вертикальні складки («рами») шириною 2-3 см. Сорочки старших жінок та бабусь збирали у поперечні складки («рами»), шириною 8-10 см. Такі сорочки Боржавської долини називали «збиранками» [Маковський, 1925, с. 43; Ф.П., 1943, с. 137-138].

Крім крою, етнографічно розмежувальну роль у жіночих сорочках боржавських долинян виконувала й вишивка. Жінки орнаментували вишивкою ті місця на сорочці, через які злі сили могли проникнути до людини. Магічним обереговим візерунком оздоблювали комір, рукави, манжети, розрізи. Сама тканина вважалась непроникною для злих духів, бо вона була виготовлена знаряддями праці (терлиця, куделя, ткацький верстат), оздобленими магічним орнаментом. З орнаментом вишивок пов'язані образи добра, краси, захисту від усього злого у житті. За орнаментальною композицією вишивки боржавські жіночі сорочки легко можна було відрізнити з-поміж сорочок інших етнографічних округностей долинян Закарпаття, гуцулів Рахівщини, лемків Велико-Березнянщини. Рукави вишивали різнокольоровими нитками («заполоччю») по всій довжині та на плечах («долі рукавом»). Поперек рукава, біля плеча, вишивали смугу геометричного орнаменту («наплечник») завширшки 3-12 см. Під «наплечником» вишивали різного роду ромби. У народі даний елемент орнаменту отримав назву «хвостик». Вздовж заднього шва рукава, на відстані 3-6 см від нього, вишивали поздовжній ланцюжок з квадратів та ромбів. Таке поєднання орнаментальних смуг збереглося на рукавах жіночих сорочок сіл Довге, Кушниця, Бронька, Керецьки, Березники й до сьогодні [Захарчук-Чугай, 1988, с. 94; Пилип, 2010, с. 267].

Дитячі (дівочі та хлопчачі) сорочки («крижми») із сіл верхів'я р. Боржави кроїли із двох пілок домотканого лляного полотна. Розріз («розпірку») (10-12 см) робили на задній пілці. Довгі, широкі, із трикутною чи прямокутною вставкою («клином») рукави у плечовій частині збирали у дрібні складки.

З'єднувальні шви декорували ламаними лініями. Сорочки оздоблювали вишивкою рослинних мотивів, виконаною технікою «кучерявий стіб» на вузенькому комірі, плечовій частині, обабіч «розпірки», внизу рукавів, вздовж бічних швів та по низу сорочки. На хлопчачих «крижмах» переважали темно-бордові кольори, а на дівочих – червоні. Як доповнення використовували голубі, рожеві, зелені. Орнаментальні композиції будувались на основі різноманітних ромбових комбінацій.

Отже, боржавські «довгані» виділялись як певними особливостями крою, так і оздобленням вишивкою. Етноідентифікуючою ознакою крою жіночих сорочок сіл долини р. Боржави був спосіб кроєння передньої пілки з нижньої частини («підшивки») та верхньої – «пазухи» з червоною, рідше синьою тканиною смугою («краскою») у верхній частині. На відміну від жіночих сорочок тереблеріцьких долинян, у яких «пазуху» у ХІХ ст. оздоблювали вишивкою поверх морщення, а з початку ХХ ст. – вишивкою по полотні, у боржавських долинян протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. «пазуху» оздоблювали «краскою» – тканим шматком полотна, що пришивався у верху на пазусі під комірцем. Етноідентифікуючою ознакою і водночас етнографічно розмежувальною рисою жіночих сорочок долини р. Боржави була орнаментальна композиція вишивки на рукавах. Усю композицію вишитого рукава можна побачити лише в розгорнутому вигляді, коли полотнище рукава було вишите, але не пришите до станка та комірця сорочки. Композиція вишитих рукавів таких сорочок завжди складалась з геометричних орнаментальних мотивів. В її основі лежали поперечна смуга («наплечник»), ромб («хвостик») та поздовжня смуга («на жабки»).

Певні особливості мало жіноче поясне вбрання боржавських долинян. До початку ХХ ст. у селах Боржавської долини побутовув звичай підперезувати жіночі сорочки плетеними або тканими вовняними поясами («силянками», «окрайками»), а поверх них одягати фартухи («плати»). З перших десятиліть ХХ ст. змінюється послідовність одягання даних видів жіночого поясного вбрання. На початку ХХ ст. домінуючими стали фартухи з фабричної атласної матерії, оздобленої квітковим орнаментом [Маркуш, 1926, с. 92].

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. жінки старшого віку почали носити фартухи («плати») із чорної фабричної матерії. Бічні сторони та низ фартуха декорували машинними швами («прутиками») у вигляді прямих швів та ламаних ліній («кривуль»), що перетинались. У нижніх кутах вишивали стилізовану квітку («косицю») (див. фото 8). Зустрічались фартухи декоровані поліхромною вишивкою. По низу та вздовж бічних країв фартухів вишивали стилізовану галузку («смерічки»), квітки («ромашки»), колечка («очка»), ромби з виступаючими кутами та «баранячі ріжки».

З початку ХХ ст. фартухи припинались тканими чи в'язаними поясами («пасинами», «силянками»). Довжина боржавських поясів сягала від 2 до 3 м. Ткали їх з покупних різнокольорових шерстяних

ниток («челлени»). Нитки основи компонували у смуги, які потім формували основу орнаментальної композиції поясів. У залежності від кольору ниток, які використовували для перетикання («потиканья», «перебиранья») основи виділяємо декілька видів поясів. У другій половині – наприкінці XIX ст. найпоширенішими були однотонні сині пояси («силянки»). На початку XX ст. поширюються поліхромні пояси.

Жіночим плечовим вбранням були різноманітні безрукавки. Свої особливості мали боржавські короткі (35-40 см) хутрянні безрукавки («реклики», «рехлики») з овчею шкіркою хутром всередину. Їх крій складався з трьох піл. У плечовій частині передні пілки із спинкою з'єднували вузькими шматками хутра («плечима», «горішницями», «передницями», «ушиваними передницями»). Безрукавки мали прямокутний виріз горловини (16×20 см, 14×17 см, 17×19 см). Контури вирізу горловини, передніх пілок та спинки оздоблювали вузькою смужкою чорного або темно-коричневого ягнячого хутра. Далі пришивали смужки коричневого або рожевого сап'яну. Сап'янові смужки («ластки») на передніх пілках та вздовж розрізу декорували п'ятьма горизонтальними рядками з хрестиків. Між ними могли вишивати дрібні квітки («косиці»), зрідка пришивали декоративні гудзики («гомби»).

На початку 20-х рр. XX ст. масового поширення набувають різноманітні фабричні тканини, які використовували для пошиття безрукавок («камізелок», «лайбиків»), що одягались поверх сорочки. Наприкінці XIX – у першій половині XX ст. у селах долини р. Боржави на свята та весілля жінки одягали коротку (46-50 см) безрукавку («плічки», «лайбик») з фабричної покупної різнокольорової матерії. Її довжина сягала 10-15 см нижче талії. Характерною ознакою таких безрукавок був глибокий виріз горловини та вирізані у формі зубчиків контури передніх пілок. «Зубці» зв'язували між собою шовковими нитками, створюючи вигляд «шнурівки», яку могли замінювати металеві петлі («скоби»). Багатші дівчата «зубчики» робили із шовкових стрічок («пантликів»), оздоблених металевими блискітками. «Лайбики» оздоблювали шовковими зигзагоподібними стрічками синього, білого кольору, обабіч яких нашивали три ряди квіток («косичок») з різнокольорових шматків фабричної матерії та дрібних бісеринок («пацьорок») білого та червоного кольорів. У селах Суха, Бронька та Кушниця «плічки» декорували також чотирма атласними стрічками («пантликами») рожевого та синього кольорів. У с. Лисичево зустрічались «плічки», круглий виріз горловини яких оздоблювали фабричною мережкою. До нижньої частини спинки пришивали трикутні або напівкруглі шматки матерії («клапти», «платки»). Подібні безрукавки були обов'язковим елементом весільного вбрання нареченої [Шмелева, 1928, с. 135].

Верхній одяг боржавських долинян не вирізнявся різноманітністю. У XIX ст. єдиним верхнім одягом як жінок, так і чоловіків була гуня. Наприкінці XIX – на початку XX ст. поширились сукняні куртки («уйоші», «вуйоші»). Жіночі гуні відрізнялись від

чоловічих лише розмірами. Довжина жіночих гунь сягала від 60-62 до 95-100 см, а чоловічих – від 70-75 до 110-115 см. У селах верхів'я р. Боржави взимку як жінки, так і чоловіки одягали чорні гуні («петики»). Через носіння чорної гуні жителів сіл верхів'я р. Боржави часто називали «черняками». Білі гуні були поширені у селах пониззя р. Боржави.

Однією з основних складових традиційного жіночого вбрання долинян Закарпаття були головні убори. На їх розвиток впливали соціально-економічні фактори, географічні та кліматичні умови, історичний розвиток річкових долин, світоглядні уявлення та традиції. Різноманітністю форм та елементів декору виділялись дівочі головні убори, характерною особливістю яких було те, що маківка голови завжди залишалась відкритою. Тому й форма головного убору мала вінкоподібний вигляд. Вінки завжди оздоблювали волічковими уплітками, намистинами, монетами, дзеркальцями, листками барвінку, штучними квітами. Великою різноманітністю форм і оздоблень відзначались весільні головні убори дівчат. Повсюдно у долинян заміжнім жінкам не можна було ходити з відкритою головою. Невід'ємною частиною головного убору заміжньої жінки у долинян були чепці та хустки. Протягом XIX – у першій половині XX ст. традиційні жіночі головні убори долинянок виявляли ряд локальних особливостей.

У середині XIX – на початку XX ст. у селах долини р. Боржави жінки заплітали волосся в одну чи дві коси, вплітаючи в них ткані стрічки («пантлики») з плетеними шнурочками та китицями на кінцях чи шнурки («китиці») із шістнадцятьма різнокольоровими вовняними кульками («шариками») [Богатирьов, 1971, с. 43]. На спині коси зв'язували широкою шовковою стрічкою у бант («косицю»). Певні особливості мали весільні барвінкові вінки сіл верхів'я р. Боржави. Обов'язковим елементом вбрання заміжньої жінки були чепці («чепаци»), поверх яких одягали хустки («ширинки»).

Яскравим та художньо-виразним доповненням до комплексу жіночого вбрання долинян виступали нашійні, нагрудні та вушні прикраси. На початку 20-х рр. XX ст. у селах Боржавської долини поширились стрічкові нашійні прикраси («силянки») завдовжки 30-35 см, завширшки – 2 см. Завершувались «силянки» трьома-чотирма короткими нитками, кінці яких зв'язували й заплітали у шнурочок. Орнаментальна композиція стрічкових «силянок» мала як рослинний, так і геометричний орнамент. Основними орнаментальними мотивами виступали ромб із виступаючими кутами, ламані лінії («кривулі», «ужі», «гадюки», «кривульки», «пилки»), на стику яких формувались мотиви ромбів, чергування багатопелюсткових квіток та скісних хрестів. Стрічкові «силянки» носили як дівчата, так і жінки старшого віку. Наприкінці 20-х років XX ст. дівчата на свята почали одягати дводільні «силянки» або намисто («пацьорки»).

У XIX – на початку XX ст. основним видом взуття долинянок Закарпаття були постолы («лапти», «бочкори»). Скрізь їх виготовляли з волової, кінської, рідше коров'ячої та свинячої шкіри. Для жіночих

постолів бралася світліша шкіра, ніж для чоловічих. Розмір взуття скрізь визначався однаково – п'яддю. Мірка для дорослого переважно становила у ширину – п'ядь, у довжину – півтори. Виготовлення постолів було таким же як у гуцулів [Горинь, 1986, с. 39–40]. Перш ніж одягнути постолі, ноги обвивали прямокутним шматком конопляного або сукняного полотна («онучами», «обуванцями», «фосеклями») і обмотували білими шнурками, мотузками («волоками», «надтоками») чи полотняними зав'язками («паворозами»), які проходили через чотири дірки («построки») постолів. У 20-30-х рр. XX ст. почали плести вовняні шкарпетки («капці», «штримфлі») білого, сірого, чорного кольорів, які одягали як жінки, так і чоловіки.

Ще навіть у 20-40-х рр. XX ст. поширеним видом взуття у долинян були «дерев'янки» та «личаки» з кори дерева або з соломи. Влітку, випасаючи худобу, дерли кору з береста шириною десь у три пальці. Дерти треба було знизу від кореня догори. Здерту кору замочували у воду і прямо сирію виплітали постолі («личаки»).

Шите взуття у порівнянні із стягнутим характеризується складністю крою, різноманітністю конструктивних елементів, а у зв'язку з цим більшою міцністю і зручністю. Суттєвою рисою зшитого взуття є окремо викроєна підощва. У долинянок повсюдно побутували чоботи («бокочі», «ранцоші») та черевики («топанки»). Для селян чоботи завжди були мірилом достатку, тому вони намагались придбати хоча б святкові. Чоботи готували у придане донькам, у деяких районах Закарпаття на весіллі зять дарував чоботи тещі. Шили чоботи з добре виробленої чорної шкіри. Їх виготовляли місцеві майстри. Чоботи і черевики долинян були такими ж як у гуцулів.

Чоловічий одяг боржавських долинян за кроєм та оздобленням своїх складових більш-менш однаковий. В його основі були сорочки кількох різновидів, майже однаковий поясний одяг («гаті», «холошні», «череси»), плечовий («лайбик») та верхній («уйош», «гуня», «петек») одяг, взуття і головні убори.

Найдавнішим різновидом чоловічої сорочки з домотканого полотна у долинян Закарпаття була коротка сорочка, що у хлопців ледве сягала пупка, а в старших чоловіків – пояса. Шили такі сорочки з трьох пілок з вузьким стоячим комірцем. На початку – у другій половині XIX ст. у боржавських долинян побутували короткі чоловічі сорочки («лайдані»). Їх характерними особливостями були короткий, вище пояса, стан, широкі рукави з розрізаною нижньою частиною, вишивкою і мережками, виконаними білими і чорними нитками.

Чоловічі довгі сорочки початку XX ст. шили з домотканого полотна чи фабричної матерії. Сорочки сіл верхів'я р. Боржави виділялись поєднанням декоративних загинок, зубчиків та вишивки білим-по-білому. Наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. XX ст. повсюдно чоловічі сорочки шили з фабричної матерії, з довгими, вузькими рукавами, що закінчувались манжетами. Вишивкою декорували вузький комірець, манжети та пазуху. Стрічковий орнамент складався із мотивів ромба, хрестів,

«кривуль», що послідовно чергувались. Колорит вишивки боржавських сорочок – синього, зеленого, червоного та жовтого.

Поясним вбранням боржавських долинян Закарпаття були літні конопляні, лляні штани («гаті», «нагавиці») та зимові сукняні штани («холошні») білого, рідше чорного чи сірого кольорів. У другій половині XIX – першій половині XX ст. літні штани («гаті») шили з двох піл домотканого полотна, що із зовнішнього боку з'єднувались ручним мережаним або машинним швом. Ширина однієї штанини мала відповідати довжині постолів. Штанини з'єднувались між собою за допомогою ромбовидного чи квадратного «клина». Довжина гатей мала бути такою, щоб нитки («ройти») злегка торкались поверхні постолів. На талії гаті закріплювались за допомогою шнура («гачника»), сплетеного із 6-ти клочаних ниток, і втягнутого в «розпорку», утворену загинанням верхнього краю гатей. Низ штанин прикрашали вишивкою, виконаною білими нитками техніками «лічильна гладь», «низина», «вирізування». Наприкінці XIX – на початку XX ст. переважав геометричний орнамент у вигляді ромбів та скісних хрестів, що ритмічно повторювались, а з 20-х рр. XX ст. – рослинний у вигляді галузки з квіток та малих листочків. Крім вишивки, гаті оздоблювали декоративними швами, мережками («цірками») та стряпками. На деяких штанах над вишивкою робили 5-10 загинок («гайташиків»). Гаті були досить широкими. Обвід штанини досягав 100-130 см. Такий тип штанів відносився до святкового, весільного одягу. У будні чоловіки носили штани без стряпок («ройтів»). Лише зрідка низ штанин оздоблювали «дірчастим» швом.

У холодний період літа чи весни, поверх гатей одягали штани з цупкого домотканого клочаного полотна, а зимою – суконні білі штани («холошні») з щільного білого вовняного сукна. Штанини зшивались з 2-х піл або ж із однієї з «клином». Довжина «холошнів» мала бути такою, щоб їх нижні кінці торкалися постолів. Прикріплювались штанини до широкого пасу, що утворював задню спинку. Укріплювали холошні шкіряним поясом («ременем») в одну застіжку. Для втягування ремня в штани спереду робили два прорізи, поруч з якими вшивались дві кишені. На деяких холошнях ззаду, з правого боку, був розріз для кишені, що пришивалась із внутрішнього боку. З'єднувальні шви оздоблювали чорними або темно-синіми полотняними смужками. Машинним швом оздоблювали обкати штанин. Повсякденні штани були білими або фарбувались («дубились») у відварі кори вільхи.

Майже повсюдно у долинян в XIX – у першій половині XX ст. у комплект чоловічого вбрання входив шкіряний пояс («черес») на три-чотири пряжки. Виготовляли їх з обробленої («варжованої») волової шкіри. Найчастіше зустрічались жовто-коричневі пояси. Ширина пояса сягала 25-30 см, а довжина повинна була опоясувати власника череса. Крій та оздоблення долинянських «чересів» схожі до гуцульських «риминів» [Содомора, 2009, с. 129].

У XIX – першій половині XX ст. у долинян Закарпаття побутував чоловічий плечовий безрукав-

ний одяг з домотканого полотна, хутра, сукна та фабричних матерій. На відміну від жіночого, чоловічий плечовий одяг не виділяється великою різноманітністю, менше збережений.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. старші чоловіки носили довге волосся, лише трохи підрізуючи його. Воно мало сягати до плечей. Молоді чоловіки та парубки підстригались коротко. Розчісували волосся гребінцем з волових рогів, роблячи проділ посередині голови. Від проділу волосся чесали вліво і вправо, закладаючись за вуха.

У другій половині XIX – першій половині XX ст. традиційним літнім чоловічим головним убором долинян був чорний, сірий, темно-синій чи зелений капелюх («клебаня», «крисаня»). Капелюхи оздоблювали пір'ям тетерева («гатки»), гірського орла, сойки, пучками («дудочками») з волосся дикого кабана. Легіні прикрашали шапки «розмарінком», на який нав'язували китички із шерстяних кольорових ниток.

Влітку, крім «крисань», долиняни одягали солом'яні шапки («соломнянки»). Плели їх жінки із житньої соломи, яка після пропарювання у гарячій воді ставала еластичною і піддавалась плетінню. Щоб капелюхи довго носились, їх «засмолювали», тобто опускали у гарячу смолу. Засмолена «соломнянка» вагою до 2 кг не промокала, була теплішою [Ілько, 1973, с. 123].

Взимку чоловіки на голову одягали шапку («кучму», «ковпак», «ушанку») зі шкіри білих або чорних молодих ягнят, козенят. У селах долини р. Боржави свіжу шкіру надівали на глиняний горщик, добре обв'язуючи, щоб висихала. Потім її обрізували по колу, знімали з горщика і отримували шапку. Часто зимові чоловічі шапки шили з рукава чорної («ключканистої») гуні, зі шкіри сірого зайця, хутром наверх. Такий головний убір був круглої форми і називався «жугля» [Грибанич, 2001, с. 83].

У XIX – на початку XX ст. традиційним видом чоловічого взуття долинян Закарпаття були постолі з твердої волової шкіри. Їх крій та морщення такі ж, як і жіночих. Перед постолів був заокруглений, стягнутий ремінцем вздовж великого пальця. На ноги одягали прямокутні куски домотканого полотна («капці», «платянки»). Зимомо навивали на ногу сукняні онучі. Прив'язували постолі до ніг шкіряними мотузками («обуванками»), кінці яких були прикріплені до задньої морщини постолів. Інколи на постолі наносили тиснений візерунок.

Влітку часто ходили босими. Наприкінці 20-х рр. XX ст. у долинян Закарпаття поширились довбані «дерев'яники», що виготовлялись з суцільного шматка дерева. Часто дерев'яники носили протягом цілого року, оскільки вони довго носились, але були не зручними. Про ходіння у дерев'яниках селяни говорили: «От деревляникув дуже знали быти мозолі». У 40-х рр. XX ст. форма дерев'яників удосконалилась. До дерев'яної підошви пришивали шкіру або домоткане сукно. Такий вид взуття був значно зручнішим.

У 20-40-х рр. XX ст. хлопці («легіні»), молоді і старші чоловіки у святкові дні одягали шкіряні чоботи («чижми») з фарбованої у чорний колір шкіри. Чоботи шили майстри («чизмари»). Кроєм та оздобленням вони були однакові по всьому Закарпаттю.

Висновки. Жіночий одяговий комплекс боржавських долинян у XIX – першій частині XX ст. складався з сорочки, фартуха, безрукавки, гуні, сукняної куртки, головних уборів, прикрас і взуття. У кількох попередніх і даній публікації автор вперше в українській етнографії робить спробу виявити етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси в народному вбранні боржавських долинян [Коцан, 2010, с. 244–257; Коцан, 2013, с. 52–60]. Зібраний матеріал чітко підтверджує, що одягнуту боржавську долинянку легко було виділити в натовпі від румунок, в яких сорочки мали не круглий, а прямокутний виріз горловини, замість фартухів побутували двоплатові пілки («задьє»), поясний одяг підперезувався довгими тканими поясами, переважали зелені, коричневі сукняні букльовані куртки. Від угорок одяговий комплекс боржавських долинянок відрізнявся конструктивними елементами крою сорочок, техніками вишивки, композиційною структурою орнаментальних мотивів, відсутністю мережива на сорочках, поясному і плечовому вбранні. Від гуцулок способами пришиття до стану сорочки бічних пілок, відсутністю уставкової вишивки, розміщенням розрізу пазухи, видами поясного вбрання, елементами оздоблення хутряних безрукавок, та сукняних курток, наявністю гунь, формами і розмірами весільних вінків, постолів. Від долинянок поріччя Тересви, і ряду сіл Виноградівського р-ну деталями крою сорочок, оздобленням безрукавкого плечового вбрання, окремими елементами зачісок та головних уборів. Від перечинсько-березнянсько-свалаявських і ужанських долинянок поступовим витісненням спідниць фартухами, відсутністю плечового рукавного вбрання з фабричних матерій.

Етнографічно розмежувальними рисами жіночого одягового комплексу боржавських долинянок були червона, рідше синя тканина смуга («краска») у верхній частині передньої пілки та орнаментальна композиція вишивки на рукавах, крій безрукавок з фабричних матерій, гунь, оздоблення сукняних курток, великі весільні вінки.

Комплект традиційного чоловічого вбрання боржавських долинян не виявляв такої різноманітності форм та оздоблення як жіночий одяг. Долинянина XIX –початку XX ст., одягнутого у святкове вбрання у натовпі, румунів, угороців, гуцулів, бойків і лемків можна було виділити за короткою сорочкою з широкими рукавами, короткими, широкими полотняними штанами, білими сукняними штанами.

Список використаних джерел

- Kožminová, A., 1922. *Podkarpatska Rus. Práce a život lidu*, Praha, 1922. 124 s.
- Potusnyak, Fedor, 1943. A ruzsin nepviselet [Руський народний костюм], *Зоря – Hajnal*, Ужгород, Річник III, ч. 1–4. s. 302–327.
- Sztripisky, H., Bilak, I., 1915. Dolha es videkenek perhajza (Етнографія околиць Довгого), *Neprajzi osztalyanak Ertesitoje. Az «etnographia» melleklete XVI evflyam*, Uj: foljam: XL. s. 135–137.
- Безик, Г., 2015. Стилістичні особливості народного костюму боржавських долинян Закарпаття у міжвоєнний період XX ст. (оздоблення, мотиви та формування вбрання), *Вісник Закарпатського художнього інституту*, вип. 7, с. 140–142.
- Березинський, А., 1926. Як удіваються русини в долині Боржави, *Наш родный край*, Річник IV, число 6, Тячів, с. 92–93.
- Білан, М. С., Стельмашук, Г. Г., 2011. *Український стрій* [видання друге], Львів: ПП «Видавництво «Апріорі», 312 с.
- Білецька, В., 1929. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация, *Матеріали до українсько-руської етнології й антропології*, Львів, т. XXI–XXII, с. 43–109.
- Богатырев, П., 1971. Магические действия, обряды и верования Закарпаття, *Вопросы теории народного искусство*, Москва, с. 36–52.
- Босий, О., 2010. Символічно-магічні функції пояса у звичаєво-обрядовій культурі українців, *Народна культура України: традиції і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 40-річчю Національного музею народної архітектури та побуту України*, Київ, с. 486–487.
- Васіна, З. О., 2006. *Український літопис вбрання. т. 2 XIII – початок XX ст.: Науково-художні реконструкції*, Київ: Мистецтво, 448 с.: іл.
- Воропай, О., 1993. *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*, Київ: «Оберіг», 590 с.
- Гайова, Є., 2005. Сорочки долинян Закарпаття у збірці ДМНАП (м. Київ) і ЗМНАП (м. Ужгород), *Народне мистецтво*, № 1–2, с. 46–49.
- Гайова, Є., 2006. Сорочки долинян Закарпаття, *Народне мистецтво*, № 1–2, с. 58–60.
- Гойда, А., 1930. Опис села Имстичева, *Наш родный край*, Річник VIII, число 8, Тячево, с. 259–261.
- Горинь, Г. Й., 1986. *Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX ст.)*, Київ: Наукова думка, 96 с.
- Грибанич, І., 1993. Жіноче народне вбрання українців Боржавської долини, *Календар «Просвіти» на 1993 рік*, Ужгород: ВВК «Патент», с. 137–139.
- Грибанич, І., 2001. Народний одяг українців верхньої та середньої течії ріки Боржави другої половини XIX – 50-х років XX ст., *Sarpatica-Karpatika*, вип. 9: *Науково-педагогічна та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження)*, Ужгород: Ужгородський Національний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства, с. 78–84.
- Жаткович, Ю., 2007. *Етнографічний очерк угро-руських : Комплексне видання / Упоряд. і передм. О. С. Мазурка*, Ужгород, 392 с. : іл.
- Захарчук-Чугай, Р. В., 1988. *Українська народна вишивка: західні області УРСР*, Київ: Наукова думка, 191 с. : іл.
- Ілько, В. І., 1973. *Закарпатське село на початку XX ст. (1990 – 1919 рр.)*, Львів: Видавництво Львівського університету, 180 с.
- Карпинець, І. І., 1972. Кептарі Українських Карпат, *Культура та побут населення українських Карпат: матеріали республіканської наукової конференції, присвяч. 50-річчю утворення СРСР: тези доповідей і повідомлень*, Ужгород: Закарпат. обл. друкарня, с. 52–53.
- Карпинець, І. І., 2003. *Кептарі Українських Карпат*. Львів: Видавничий дім Панорама, 56 с.: іл.
- Коцан, В. В., 2010. Жіночі сорочки українців верхів'я р. Боржави кінця XIX – першої половини XX ст., *Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого «Науковий і мистецький світ Федора Потушняка» (Ужгород, 15-16 квітня 2010 р., Ужгород: Поліграфцентр «Ліра»*, с. 244–257.
- Коцан, В. В., 2013. Особливості традиційного чоловічого вбрання долинян Закарпаття XIX – першої половини XX ст., *Дукля*, № 1. с. 52–60.
- Маковский, С. К., 1925. *Народное искусство Подкарпатской Руси*, Прага: Пламя, 156 с. : іл.
- Маркуш, О., 1926. Як удіваються русини в долині Боржави, *Наш родный край*, Річник II, число 2, Тячів, с. 92.
- Матейко, К. І., 1977. *Український народний одяг*, Київ: Наукова думка, 224 с. : іл.
- Ніколаєва, Т. О., 2005. *Український костюм. Надія на ренесанс*, Київ: Дніпро, 320 с.
- Пилип Р. І., 2010. Локальні особливості традиційної народної вишивки сорочок українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст., *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка : Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей*, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», с. 258–273.
- Пилип, Р. І., 2009. *Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями)*: Дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.06. «Декоративне і прикладне мистецтво», Львів, 269 с.: іл.
- Пилип, Р. І., 2012. *Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями)*, Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 466 с.
- Потушняк, Ф., 2010. Руський народний одяг (переклад з угорської: Хр. Кліса-Гальчак; передмова та примітки: Михайло Тиводар), *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей*, Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», с. 421–450.
- Прилипка, Я. П., 1964. *Етнокультурні зв'язки болгар і східних слов'ян : (на матеріалі одягу)*, Київ: Наукова думка, 153 с.
- Симоненко, И. Ф., 1948. Быт населения Закарпатской области (По материалам экспедиции 1945 – 1947 гг.), *Советская этнография*, №1, с. 63–89.
- Симоненко, И. Ф., 1957. Народна вишивка Закарпаття, *Матеріали з етнографії та художнього промислу*, Київ, с. 56–85.

Содомора, Х., 2009. Типологія металевих прикрас та шкіряних доповнень до традиційного чоловічого одягу в Українських Карпатах кінця XIX – початку XX ст., *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, № 11, с. 121–133.

Тиводар, М. П., 1999. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.), *Carpatica-Karpatika, вип 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII – XX ст.*, Ужгород, с. 4–64.

Тиводар, М. П., 2011. *Етнографія Закарпаття : Історико-етнографічний нарис*, Ужгород: Гражда, 416 с.: іл.

Тумова, М., 1924. Народная одежда на Подкарпатской Руси, *Подкарпатская Русь*, Рочник I, число 3, с. 72–79; число 4, с. 102–110.

Ф. П., 1943. Праня платя у долинянь (околицы Бьлокь), *Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наук на рокь 1943*, Унгарь : Друкарня Подкарпатского Общества Наук, с. 137–138.

Федорчук, О. С., 2007. *Українські народні прикраси з бісеру*, Львів: Свічадо, 120 с., іл.

Фушич, М., 1927. Сільце, *Наш родный край*, Рочник V, число 9, Тячево, с. 227–229.

Шмелева, М. Н., 1948. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области, *Советская этнография*, № 2, с. 130–146.

References

Berezynskyj, A., 1926. Jak udivajutsja rusyny v dolyni Borzhavy [How the Ruthenians Dress in the Borzhava Valley], *Nash rodnyj kraj*, Rochnyk IV, chyslo 6, Tjachiv, s. 92–93. (in Ukrainian).

Bezyk, Gh., 2015. Stylistychni osoblyvosti narodnoho kostjumu borzhavsjkykh dolynjan Zakarpattja u mizhvojenyj period XX st. (ozdoblennja, motyvy ta formoutvorennja vbrannja) [The stylistic features of the folk costume of the Borzhava valleys of Transcarpathia during the interwar period of the twentieth century. (decoration, motives and outfit design)], *Visnyk Zakarpatskogo khudozhnjogho instytutu*, vyp. 7, s. 140–142. (in Ukrainian).

Bilan, M. S., Steljmashhuk, Gh. Gh., 2011. *Ukrajinskyj strij* [Ukrainian system] [vydannja drughe], Ljviv: PP «Vydavnyctvo «Apriori», 312 s. (in Ukrainian).

Bilecicka, V., 1929. Ukrajinsjki sorochky, jikh typy, evolucija i ornamentacija [Ukrainian shirts, their types, evolution and ornamentation], *Materialy do ukrajinsjko-rusjkoji etnologhiji j antropologhiji*, Ljviv, t. XXI – XXII, s. 43–109. (in Ukrainian).

Bogatyrev, P., 1971. Magicheskie dejstvija, obrjady i verovanija Zakarpat'ja [Magical actions, rites and beliefs of Transcarpathia], *Voprosy teorii narodnogo iskusstvo*, Moskva, s. 36–52. (in Russian).

Bosyj, O., 2010. Symvolichno-magichni funkciji pojasa u zvychajevo-obrjadovij kul'turi ukrajinciv [Symbolic-magical functions of the belt in the custom-ritual culture of Ukrainians], *Narodna kul'tura Ukrajiny: tradyciji i suchasnistj. Materialy Mizhnarodnoji naukovoji konferenciji, prysvjachenoji 40-richhju Nacionaljnogo muzeju narodnoji arkhitektury ta pobutu Ukrajiny*, Kiev, s. 486–487. (in Ukrainian).

F.P., 1943. Pranja platja u dolynjanj (okolycy Bjlokj) [Laundry Dresses in the Valley (neighborhood Bilok)], *Velykyj seljsko-gospodarskyj kalendarj Podkarpatkogho Obshhestva Nauk na rokь 1943*, Unghvar: Drukarnja Podkarpatkogho Obshhestva Nauk, s. 137–138. (in Ukrainian).

Fedorchuk, O. S., 2007. *Ukrajinsjki narodni prykrasy z biseru* [Ukrainian folk beads jewelry], Ljviv: Svichado, 120 s., il. (in Ukrainian).

Fushych, M., 1927. Silce [Silce], *Nash rodnyj kraj*, Rochnyk V, chyslo 9, Tjachevo, s. 227–229. (in Ukrainian).

Ghajova, Je., 2005. Sorochky dolynjan Zakarpattja u zbirci DMNAP (m. Kyjiv) i ZMNAP (m. Uzhhorod) [Transcarpathian valleys shirts in the collection of DMNAP (Kyiv) and ZNNAP (Uzhhorod)], *Narodne mystectvo*, № 1–2, s. 46–49. (in Ukrainian).

Ghajova, Je., 2006. Sorochky dolynjan Zakarpattja [Shirts of Transcarpathian valleys], *Narodne mystectvo*, № 1–2, s. 58–60. (in Ukrainian).

Ghojda, A., 1930. Opys sela Ymstycyeva [Inventory of the village of Imstycyeva], *Nash rodnyj kraj*, Rochnyk VIII, chyslo 8, Tjachevo, s. 259–261. (in Ukrainian).

Ghorynj, Gh. J., 1986. *Shkirjani promysly zakhidnykh oblastej Ukrajiny (drughha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Leather crafts of western regions of Ukraine (second half of XIX – beginning of XX century)], Kiev: Naukova dumka, 96 s. (in Ukrainian).

Ghrybanych, I., 1993. Zhinoche narodne vbrannja ukrajinciv Borzhavsjkoji dolyny [Women's folk attire of Ukrainians of Borzhavskaya Valley], *Kalendar «Prosvity» na 1993 rik*, Uzhhorod: VVK «Patent», s. 137–139. (in Ukrainian).

Ghrybanych, I., 2001. Narodnyj odjagh ukrajinciv verkhnoji ta serednoji techiji riky Borzhavy drughoji polovyny XIX – 50-kh rokiv XX st. [Ukrainian folk clothing of the upper and middle reaches of the Borzhava River in the second half of the 19th – 1950s], *Carpatica-Karpatyka, vyp. 9: Naukovo-pedagoghichna ta literaturna tvorchistj Fedora Potushnjaka (do 90-richhja vid dnja narodzhennja)*, Uzhhorod: Uzhhorodskij Nacionaljnij universytet, Naukovo-doslidnyj instytut karpatoznavstva, s. 78–84. (in Ukrainian).

Ijko, V. I., 1973. *Zakarpatsjke selo na pochatku XX st. (1990 – 1919 rr.)* [Transcarpathian village in the early twentieth century. (1990 – 1919)], Ljviv: Vydavnyctvo Ljvivskogho universytetu, 180 s.

Karpynej, I. I., 1972. Keptari Ukrajinsjkykh Karpat [Captains of the Ukrainian Carpathians], *Kul'tura ta pobut naseleennja ukrajinsjkykh Karpat: materialy respublikanskoji naukovoji konferenciji, prysvjach. 50-richhju utvorennja SRSR: tezy dopovidej i povidomlenj*, Uzhhorod : Zakarp. obl. drukarnja, s. 52–53. (in Ukrainian).

Karpynej, I. I., 2003. *Keptari Ukrajinsjkykh Karpat* [Kaptari of the Ukrainian Carpathians], Ljviv: Vydavnychj dim Panorama, 56. : il. (in Ukrainian).

Kocan, V. V., 2010. Zhinochi sorochky ukrajinciv verkhiv'ja r. Borzhavy kincja XIX – pershoji polovyny XX st. [Women's shirts of Ukrainians of the upper reaches of Borzhava River at the end of XIX - first half of XX century], *Materialy mizhnarodnoji naukovoji konferenciji, prysvjachenoji 100-richhju vid dnja narodzhennja vydatnoho ukrajinskogho pysjmennyka i vchenogho «Naukovyj i mystecjkyj svit Fedora Potushnjaka» (Uzhhorod, 15 – 16 kvitnja 2010 r., Uzhhorod: Poligraphcentr «Lira», s. 244–257. (in Ukrainian).*

Kocan, V. V., 2013. Osoblyvosti tradycijnogho cholovichogho vbrannja dolynjan Zakarpattja XIX – pershoji polovyny XX st. [Features of the traditional male dress of the valleys of Transcarpathia in the XIX - the first half of the twentieth century], *Duklja*, № 1, s. 52–60. (in Ukrainian).

Kožminová, A., 1922. *Podkarpatska Rus. Práce a život lidu*, Praha, 1922. 124 s. (in Czech).

Makovskij, S. K., 1925. *Narodnoe iskusstvo Podkarpatskoj Rusi* [Folk art of Subcarpathian Rus], Praga: Plamja, 156 s. : il.

Markush, O., 1926. Jak udivajutjsja rusyny v dolyni Borzhavy [How do the Ruthenians in the Borzhava Valley come to pass], *Nash rodnyj kraj*, Rochnyk II, chyslo 2, Tjachiv, s. 92. (in Ukrainian).

Matejko, K. I., 1977. *Ukrajinskyj narodnyj odjagh* [Ukrainian folk clothing], Kiev: Naukova dumka, 224 s. : il. (in Ukrainian).

Nikolajeva, T. O., 2005. *Ukrajinskyj kostjum. Nadija na renessans* [Ukrainian costume. Hope for a renaissance], Kiev: Dnipro, 320 s. (in Ukrainian).

Potushnjak, F., 2010. Ruskyj narodnyj odjagh [Russian folk clothing] (pereklad z ughorskoji: Khr. Klisa-Ghalchak; peredmovna ta pryimky: Mykhajlo Tyvodar), *Naukovyj i mystec'kyj svit Fedora Potushnjaka: Materialy mizhnarodnoji naukovoji konferenciji, prysvjachenoji 100-richchju vid dnja narodzhennja vydatnogho ukrajins'kogho pysjmen'nyka i vchenogho / Uporjadnyk Ighor Likhtej*, Uzhhorod: Polihrafcentr «Lira», s. 421–450. (in Ukrainian).

Potusnyak Fedor, 1943. A ruszin neprivselet [Русский народный костюм], *Zorya – Hajnal*, Uzhhorod, Richny'k III, ch. 1–4, s. 302–327. (in Hungarian).

Prylypko, Ja. P., 1964. *Etnokulturni z'jazky bolghar i skhidnykh slov'jan: (na materialy odjaghu)* [Ethnocultural Relations between the Bulgarians and the Eastern Slavs: (on material of clothing)], Kiev: Naukova dumka, 153 s. (in Ukrainian).

Pylp, R. I., 2009. *Khudozhnja vyshyvka ukrajinciv Zakarpattja XIX – pershoji polovyny XX st. (typologhija za pryznachennjam, khudozhnimy ta lokal'nymy osoblyvostjamy)* [Artistic embroidery of Ukrainians in Transcarpathia in the 19th – first half of the 20th century. (typology by purpose, artistic and local features)]: Dys. ... kand. mystectvoznavstva : spec. 17.00.06. «Dekoratyvne i prykladne mystectvo», Ljviv, 269 s.: il. (in Ukrainian).

Pylp, R. I., 2010. Lokalni osoblyvosti tradycijnoji narodnoji vyshyvky sorochock ukrajinciv Zakarpattja XIX – pershoji polovyny XX st. [Local features of traditional folk embroidery of Ukrainians in Transcarpathian nineteenth-first half of the twentieth century], *Naukovyj i mystec'kyj svit Fedora Potushnjaka: Materialy mizhnarodnoji naukovoji konferenciji, prysvjachenoji 100-richchju vid dnja narodzhennja vydatnogho ukrajins'kogho pysjmen'nyka i vchenogho / Uporjadnyk Ighor Likhtej*, Uzhhorod: Polihrafcentr «Lira», s. 258–273. (in Ukrainian).

Pylp, R. I., 2012. *Khudozhnja vyshyvka ukrajinciv Zakarpattja XIX – pershoji polovyny XX st. (typologhija za pryznachennjam, khudozhnimy ta lokal'nymy osoblyvostjamy)* [Artistic embroidery of Ukrainians in Transcarpathia in the 19th - first half of the 20th century. (typology by purpose, artistic and local features)], Uzhhorod: PP «Povch R. M.», 466 s. (in Ukrainian).

Shmeleva, M. N., 1948. Tipy zhenskoj narodnoj odezhdy ukrainskogo naselenija Zakarpatskoj oblasti [Types of women's folk clothes of the Ukrainian population of Transcarpathian region], *Sovetskaja jetnografija*, № 2, s. 130–146. (in Russian).

Simonenko, I. F., 1948. Byt naselenija Zakarpatskoj oblasti (Po materialam jekspedicii 1945-1947 gg.) [Life of the population of the Transcarpathian region (According to the materials of the expedition 1945 - 1947)], *Sovetskaja jetnografija*, № 1, s. 63–89. (in Ukrainian). (in Russian).

Sodomora, Kh., 2009. Typologhija metalevykh prykras ta shkirjanykh dopovnenj do tradycijnogho cholovichogho odjaghu v Ukrajins'kykh Karpatakh kincja XIX – pochatku XX st. [Typology of metal ornaments and leather additions to traditional men's clothing in the Ukrainian Carpathians of the late XIX - early XX centuries], *Visnyk Kharkiv'skoji derzhavnoji akademiji dyzajnu i mystectv*, № 11, s. 121–133. (in Ukrainian).

Symonenko, I. F., 1957. Narodna vyshyvka Zakarpattja [Folk embroidery of Transcarpathia], *Materialy z etnografiji ta khudozhnjogho promyslu*, Kiev, s. 56–85. (in Ukrainian).

Sztripsky, H., Bilak, I., 1915. Dolha es videkenek neprajza (Etnografija okolic' Dovygo), *Neprajzi osztalyanak Ertesitoje. Az «etnographia» melleklete XVI evflyam*, Uj: foljam: XL, s. 135–137. (in Hungarian).

Tumova, M., 1924. Narodnaja odezha na Pôdkarpatskoj Rusi [Folk clothes in Podkarpatskaya Rus], *Podkarpatska Rus'*, Rochnik I, chislo. 3, s. 72–79; chislo. 4, s. 102–110. (in Ukrainian).

Tyvodar, M. P., 1999. Etnografichne rajonuvannja ukrajinciv Zakarpattja (za materialamy tradycijnoji kuljтуры drughoji polovyny XIX – pershoji polovyny XX st.) [Ethnographic zoning of Transcarpathian Ukrainians (based on the materials of traditional culture of the second half of the 19th - the first half of the 20th century)], *Carpatica - Karpatyka. vypusk 6: Etnichni ta istorichni tradyciji naselennja Ukrajins'kykh Karpat kincja XVIII – XX st.*, Uzhhorod, s. 4–64. (in Ukrainian).

Tyvodar, M. P., 2011. Etnografija Zakarpattja: Istoryko-etnografichnyj narys [Ethnography of Transcarpathia: An Historical and Ethnographic Essay], Uzhhorod: Ghrazhda, 416 s.: il. (in Ukrainian).

Vasina, Z. O., 2006. *Ukrajinskyj litopys vbrannja. T. 2. XIII – pochatok XX st.: Naukovo-khudozhni rekonstrukciji* [Ukrainian Chronicle of Outfit. vol. 2. XIII - beginning of XX century: Scientific and artistic reconstructions], Kiev: Mystectvo, 448 s. : il. (in Ukrainian).

Voropaj, O., 1993. Zvyhajni nashogho narodu. Etnografichnyj narys [The customs of our people. An ethnographic sketch], Kiev: «Oberigh», 590 s. (in Ukrainian).

Zakharchuk-Chughaj, R. V., 1988. *Ukrajinsjka narodna vyshyvka: zachidni oblasti URSR* [Ukrainian folk embroidery: western regions of the USSR], Kiev: Naukova dumka, 191 s. : il. (in Ukrainian).

Zhatkovych, Ju., 2007. *Etnografyjeskij ocherk ughro-russ'kykh: Kompleksne vydannja* [An Ethnographic Essay of the Ugro-Russians: A Comprehensive Edition] / Uporjad. i peredm. O. S. Mazurka. Uzhhorod, 392 s. : il. (in Ukrainian).

SUMMARY

TRADITIONAL PEOPLE CLOTHES OF THE BORZHAVA DOLYNIANS OF THE TRANSCARPATHIAN REGION OF THE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Vasyl Kotsan

Candidate of History; Director of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life, Uzhhorod;
Docent of the Department Archeology, Ethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

In the article on the basis of available literature, a comprehensive analysis all components of traditional folk women's and men's dress of Borzhavkys dolynians of the Transcarpathian of XIX – first half of XX century. This local-territorial center of the ethnographic group of Transcarpathian dolynians is divided into four ethnographic circles and covers separate villages of Svalyava, Irshava, Mukachevo and Vynohradiv districts. The article describes in detail the process of cutting women's shirts of the studied region: the status of the shirt, sleeves, upper chest of the front saw, decorative seams. The embroidery was decorated with a narrow collar, sleeves and cuffs. The embroidery of the women's shirts of Borzhavkys dolynians was distinguished by the color and structure of the ornamental composition. Dressed Borzhinskaya dolynian was easily distinguished in the crowd from the Romanian, the Hungarian, hutsulok, boutiques, lemkins and other local centers of the Transcarpathian valleys by separate constituents of folk dress or their constructive or decorative elements: neckline on the shirt, waist and lapel and hats, the gradual displacement of apron skirts, the absence of shoulder sleeves from factory fabrics. The set of traditional men's outfits of Borzhin valleys did not show such a variety of forms and decoration as women's clothing. The dolynian of the XIX – early XX centuries, dressed in festive attire in the crowd, Romanians, Hungarians, Hutsuls, bojkos and lemkos could be distinguished by a short shirt with wide sleeves, short, wide cloth pants, white dress pants.

Keywords: folk dress, dolynians, shirt, skirt, belt, apron, dresses, sleeveless jacket, outerwear, hats and shoes, ethnographically distinctive features.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Рис. 1. Молода пара у традиційному народному вбранні боржавських долинян. Реконструкція, 2015 р.
Фото Я. Макара.

Рис. 2. Жіноча сорочка («довганя»), с. Кушниця, Іршавський р-н. Домоткане полотно, вишивка, «кучерявий стіб». Початок ХХ ст. (Фото з архіву автора).

3

4

Рис. 3, 4. Орнаментальні композиції вишивки на рукавах жіночих сорочок, села долини р. Боржави. Домоткане полотно, вишивка, «кучерявий стіб». 20-ті рр. ХХ ст. (Фото з архіву автора).

5

6

Рис. 5. Фартух («плат»), с. Довге, Іршавський р-н. Фабрична матерія, вишивка, низина. 40-ві рр. ХХ ст. (Фото з архіву автора).

Рис. 6. Пояси («пасини»), с. Довге, Іршавський р-н. Різнокольорові шерстяні нитки, ткания. 20-ті рр. ХХ ст. (Фото з архіву автора).

7

8

Рис. 7. Жіноча хутряна безрукавка («реклик», «рехлик»), с. Керецьки, Свалявський р-н. Овече хутро, шкіра, вишивка, гладь. 20-ті рр. ХХ ст. (Фото з архіву автора).

Рис. 8. Жіноча безрукавка («плічки», «лайбик»), с. Кушниця, Іршавський р-н. Фабрична матерія, стрічки. 20-ті рр. ХХ ст. (Фото з архіву автора).

9

10

Рис. 9. Чоловік у народному вбранні, с. Довге, Іршавський р-н. Початок ХХ ст. (Білан, М. С., 2011. *Український стрій* [видання друге], Львів: ПП «Видавництво «Апріорі», 2011. С. 284).

Рис. 10. Парубок у народному вбранні, с. Довге, Іршавський р-н. Реконструкція, 2012 р. (Фото з архіву автора).

11

12

Рис 11, 12. Чоловіча сорочка, с. Довге, Іршавський р-н. Домоткане полотно, вишивка, хрестик. 30-40-ві рр. ХХ ст. (Фото з архіву автора).